

УДК 811.111'373.7

Скрипник І. Ю.

ЕТНІЧНИЙ СТЕРЕОТИП ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розглядаються етнічні стереотипи як одна зі складових національної ідентичності. Досліджується їх вплив на становлення й існування ідентичності, вивчаються складові стереотипів та їхні характеристики, а також їх зв'язок із національним міфом.

Ключові слова: етнічні стереотипи, авто- та гетеростереотипи, національна ідентичність.

Скрипник И. Ю. Этнический стереотип как составляющая национальной идентичности. – Статья.

В статье рассматриваются этнические стереотипы как одна из составляющих национальной идентичности. Исследуется их влияние на становление и существование идентичности, изучаются составляющие стереотипов и их характеристики, а также их связь с национальным мифом.

Ключевые слова: этнические стереотипы, авто- и гетеростереотипы, национальная идентичность.

Skrypnik I. Yu. Ethnical stereotype as a constituent of national identity. – Article.

The article focuses on the analysis of ethnical stereotypes as one of the constituents of national identity. Their influence on formation and existence of identity is being investigated; the components and characteristics of stereotypes as well as their connection with national myth are being analyzed in the article.

Key words: ethnical stereotypes, auto- and heterostereotypes, national identity.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство вирізняється інтенсивними міжнародними контактами та зв'язками, процесами інтеграції й глобального співробітництва. У цьому контексті актуальними є питання, пов'язані з національною ідентичністю, особливостями національного менталітету та світосприйняття. Важливість вирішення цього кола проблем є незаперечною. Так, у 2012 р. в Англії було започатковано науково-дослідницький центр «Британське майбутнє», який займається моніторингом та аналізом питання самовизначення, національної приналежності сучасних англійців крізь призму глобальної інтеграції. «Що означає бути англійцем?» – одне з ключових питань, над яким розмірковують учасники центру. Криза ідентичності, про яку нині говорять багато дослідників, потребує ретельної уваги в майже всіх гуманітарних дисциплінах: соціології, психології, історії, культурології тощо. Однак без даних лінгвістичних розвідок не можна наблизитись до вирішення питань національного, адже, як стверджує А. Вежицька, «мова – це провідник суспільної реальності» [3, с. 21], це матеріалізація колективного досвіду й свідомості в звукових символах [14, с. 76], і такий феномен, як національна ментальність, має цілком «речовинну» втіленість у мовній субстанції [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні найбільша увага як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці присвячується вивченню англійської національної ідентичності, або англійськості, такими вченими, як Д.М. Караваєва (2013 р.), О.П. Матузкова (2013 р.), Л.Ф. Хабібуліна (2010 р.), Е. Еванс (1995 р.), К. Роббінс (1998 р.), К. Кумар (2003 р.). Оскільки дослідження національної ідентичності нерозривно пов'язується з питаннями національного менталітету й характеру, то нині у фокус лінгвістичних пошуків потрапляють проблеми вираження цих феноменів

у найбільш репрезентативних у цьому плані мовних одиницях (фразеологізмах і пареміях), розглядувані І.О. Голубовською, А.М. Ясиним (2012 р.). Також аналізуються етнокультурні концепти з позиції розкриття ціннісних пріоритетів культури й відображення національного характеру, наприклад, Л.А. Гуніною (2009 р.). Ці дослідження переконливо показують, як у мові яскраво відображаються особливості світосприйняття, стиль життя, система цінностей певного етносу. Також окремо вивчаються етнічні стереотипи, зокрема, А.Б. Юнацькою (2011 р.) досліджується їх відбиття в контексті характеру нації, І.Б. Івановою (2014 р.) аналізуються лінгвокультурологічні аспекти їх дослідження. Однак складність і значущість такого явища, як етнічні стереотипи, зумовлює необхідність подальших детальних розвідок задля вивчення ролі стереотипів у становленні й існуванні різних національних ідентичностей, що пояснює актуальність дослідження. Окрім того, важливість вивчення цього аспекту є актуальною також із точки зору практичного застосування результатів дослідження, адже стереотипи відіграють значну роль у міжкультурній комунікації. Аналіз джерел і витоків стереотипів, а також механізмів їх формування є однією із заповорок запобігання етнічній упередженості та сприяння конструктивним процесам комунікації.

Метою статті є обґрунтування впливу етнічних стереотипів на процес визначення національної ідентичності. Ілюстративний матеріал дослідження складають тексти публіцистичного характеру, що виправдано значущим впливом засобів масової інформації на формування вектора суспільної думки й масового менталітету, а також приклади, отримані з літературних джерел, адже, як стверджує Т.Г. Стефаненко, «систематичне вивчення власного та чужого народів через літературу <...> може дати для розуміння етнічних

стереотипів і міжнаціональних відносин набагато більше, ніж анкетне опитування» [12].

У фундаментальній праці «Соціальне конструювання реальності» П. Бергер і Т. Лукман відносять ідентичність до «ключового елемента суб'єктивної реальності», до «феномена, який виникає із діалектичного взаємозв'язку індивіда та суспільства <...> – суспільства мають історії, у ході яких виникають специфічні ідентичності, проте ці історії створюються людьми, які наділяються специфічними ідентичностями» [2]. Тому цілком логічно припустити, що специфіка національних історій та особливості соціальних структур зумовлюють особливі типи національних ідентичностей, які саме впізнаються в комунікації [1]. На думку Е. Сміта, кожному поколінню в пошуках власної інакшості, несхожості, власної унікальності необхідно звертатись до минулого через міфи, церемонії, ритуали, символи [15, с. 67], адже поняття етнічної та національної ідентичностей нерозривно пов'язуються з поняттям «історична традиція» [1]. У підґрунті формування ідентичності знаходяться поняття та уявлення з різних сфер існуючої національної парадигми: національно-історичної, соціально-психологічної, соціокультурної тощо. Вона складається з усталених особливостей національної культури, етнічних характеристик, образів, традицій, звичаїв, вірувань, міфів, символів, моральних імперативів, стереотипів тощо [4].

Є.П. Матузкова наголошує: «Національна ідентичність має складну структуру, яка включає в себе поруч із національно-державним або національно-правовим елементом складову культурно-етнічну, які в деяких джерелах розглядаються як політична та етнічна (етносоціальна) ідентичності» [10, с. 94]. Це явище є динамічним, існує в безперервному процесі ідентифікації та складається з авто- й гетеростереотипів, які формують архетипічну модель «ми – вони» [13, с. 3].

В основі стереотипізації лежить реальний соціально-психологічний феномен узагальнення, схематизації та генералізації даних життєвого досвіду на основі всіх можливих і посилюючих для людини джерел інформації [9, с. 98–99]. Психологічним підґрунтям стереотипізації дослідники вважають звичку людини повертатись до неодноразово повторюваних ситуацій і реакцій на них, що фіксується у свідомості у вигляді автоматичних стандартних схем і моделей мислення [11, с. 147]. Однією з основних функцій стереотипізації Т.Г. Стефаненко називає групову диференціацію, яка являє собою оцінне порівняння між власною, або «ми-групою», та чужою, або «вони-групою», у ході якого формується підтримка позитивної соціальної ідентичності представників власної групи. Незважаючи на певну негативну конотацію, яку пов'язують із сте-

реотипами, вони розглядаються як механізм взаємодії щонайменше двох свідомостей, найпростіша форма комунікації [9, с. 102]. У процесі стереотипізації Т.Г. Стефаненко вбачає «раціональну форму пізнання, окремий випадок більш універсального процесу категоризації» [12], що дозволяє ідентифікувати себе з певною групою, сприймати себе як частину цілого, належачи до власної групи, відрізняти себе від інших.

Етнічні автостереотипи являють собою систему певних уявлень представників того чи іншого етносу щодо самих себе, певні характеристики, якими вони себе наділяють. Варто зауважити, що цей «образ себе», властивий кожній нації, має три складові: «образ для інших», «образ для себе» та «образ у собі». Останньому приписують роль несвідомого, що визначає узгодженість і ритм дій представників цієї спільноти [1]. Саме він, мабуть, найоб'єктивніше відображає ту сукупність більш репрезентативних характеристик і рис, властивих цьому етносу, тих, які визначають патерни його поведінки, що відображають цінності й моральні імперативи, якими користуються представники цього етносу в повсякденному житті. «Образ для себе» опосередковується власною історією, міфологією, традиціями, а також соціокультурними, економічними та політичними чинниками. Він складається з характеристик, які здаються бажаними й привабливими в очах представників цього етносу [1]. «Образ для інших» створюється для представників інших етносів, складається з тих характеристик і рис, які, на переконання цього етносу, могли б допомогти налагодити адекватну комунікацію із зовнішнім світом [1].

Розглянемо приклади, що підтверджують сказане.

On TV Americans were so soft and sentimental, all happy-go-lucky and forever safely at home (Т. Winton).

Головний герой – молода людина, мешканець Австралії – розмовляє з дружиною свого наставника – американкою на ім'я Єва. У його уяві виникає образ нації, який пропагується з екрану телевізора: чутливі, сентиментальні, безтурботні люди. Це наочна ілюстрація «образу для інших».

She said they were driven by ambition in a way that no Australian could possibly understand. <...> They wanted fresh angles, better service, perfect mobility <...> Yet God was in everything – all the talk, all the music, even on their money. Ambition, she said. Aspiration and mortal anxiety (Т. Winton).

У наведеному прикладі Єва розвінчує цей образ, говорячи як представник цієї нації про речі, які більшою мірою відображають реальність: американці – амбіційні, натхненні, з вірою в Бога. Відбувається реалізація «образу для себе» або навіть «образу в собі». При цьому на думку спадає зауваження К.С. Гаджієва: «Видається вельми

складним визначити конкретні характеристики, за допомогою яких «образ у собі» можна було б відлічити від «образу для себе» [4].

Під час формування етнічних стереотипів залучається той самий принцип узагальнення й спрощення, притаманний процесу стереотипізації загалом. Ці процеси, на думку С.В. Гладких, відбуваються «під впливом тривалої історії розвитку взаємовідносин певної нації з іншими етнічними групами <...> є яскравим втіленням суспільної думки на певному історичному етапі, відображають уявлення щодо гідності та недоліків представників різних етносів, які виникли протягом невеликого міжетнічного контакту» [5]. Саме «невдалих міжетнічний контакт» сприяє формуванню й існуванню емоційних, оцінно-негативних етнічних стереотипів. Так, наприклад, Австралія певний час була англійською колонією, тому обидві культури мають тривалі й цікаві стосунки, які характеризуються певним напруженням у колоніальний період і суперечливим характером у постколоніальний. І хоча висувається думка про «метафоричний характер колонізації» цієї країни, обумовлена низкою фактів, серед яких називають порівняно короткочасний емансипаційний період, лояльне ставлення до метрополії [7] тощо, представники обох етносів завжди позиціонували себе як носії протилежних цінностей і світоглядів (наприклад, австралійського егалітаризму на противагу англійській класовості), а колоніальна історія Австралії сприяла появі низки негативних гетеростереотипів, що відбивали вади й недоліки англійців.

“We were fresh off the boat, I spouse”, she says, pulling the hessian bag to her and slipping the cotton strap over her bare shoulder. The rank odour of it rises between them. “Real Poms”, he murmurs (T. Winton); The Larwoods were Poms. In the early days, when they were more migrants than locals, their whiny accent was stronger (T. Winton).

Наведені приклади демонструють цілком очевидне ставлення однієї етнічної спільноти до іншої: «смердючий запах» і «плаксива вимова» є характерною рисою англійців в очах місцевих мешканців австралійського містечка. Ці негативні стереотипні уявлення отримали своє мовне втілення у вигляді стійких виразів та порівняльних конструкцій: *whinging pot – постійно незадоволений чимось англієць, який весь час скаржить на будь-які ситуації; dry as a potter's towel – надзвичайно сухий або той, що відчуває спрагу (походить від уявлення про небажання англійців митися); full as a potter's complaint box – надзвичайно або повністю заповнений (посилається на звичку англійців жалітися з будь-якого приводу).* У постколоніальний період, незважаючи на всі спроби на державному рівні сприяти поліпшенню образу обох країн в очах представників кожної

нації, згідно з даними журналу «The Economist», обидві країни все ще тримаються за карикатурні уявні образи одна одної [16].

Оскільки етнічні стереотипи підтримуються традицією, акумулюють досвід взаємовідносин з іншими етносами, то однією з провідних характеристик стереотипів є їх стійкість. Деякі дослідники, наприклад, В.В. Ільюшкін (2015 р.), пропонують розділяти поняття «стійкість», «ригідність» і «стабільність» щодо національних стереотипів. І якщо ригідність не є обов'язковим атрибутом стереотипів та з'являється, коли існує необхідність у змінах, а людина їм опирається, то стійкість і стабільність вказують саме на тривалість часового існування стереотипів [8]. Тому залежно від тривалості функціонування того чи іншого стереотипу їх поділяють на стійкі, або глибинні, та поверхневі. До поверхневих відносять уявлення щодо того чи іншого етносу, обумовлені існуючими на певному етапі культурними, політичними, суспільними чинниками. Такі стереотипи є мінливими й підвладними зміні оцінного вектора з негативного на позитивний та навпаки. Стійкі етнічні стереотипи формуються протягом тривалого часу, залишаються в ньому незмінними, навіть переходять до рангу міфологізованих, таких, що не піддаються культурним змінам, незважаючи на вплив інформаційного середовища [5]. Такі стійкі, або глибинні, стереотипи виникають із національних міфів. На думку деяких дослідників, саме вони викликають найбільший інтерес із точки зору вивчення особливостей національного характеру. До таких належить, наприклад, відома англійська стриманість, самоконтроль емоцій і власної поведінки. *“I'm British I don't get excited”* – говорить героїня одного з найпопулярніших сьогодні англійських серіалів. Ця риса найбільш повно репрезентується у фразеологічній одиниці *to keep (have, maintain) stiff upper lip*.

Проте будь-який міф рано чи пізно втрачає свою привабливість, якщо не підтверджується фактами [4]. Такий процес можна спостерігати на прикладі одного з ключових національних стереотипів Австралії, який складає підґрунтя австралійської національної ідентичності, відкриває шлях до розуміння цієї нації в цілому та міститься у вислові *a fair go*: це заклик до розсудливості й справедливості; справедливе ставлення; однакові можливості для всіх; він є квінтесенцією егалітаризму, тієї системи цінностей, що сформувалась протягом існування Австралії як британського домініону та завжди позиціонувалась як неприйняття й невизнання британської класової системи. Однак аналіз публіцистичних текстів показує можливий початок руйнування цього національного міфу: *The fair go has fairly gone* («The Sydney Morning Herald», 2012, May 23); *Australia is a land of excuses, not the land of the fair go* («The Guardian», 2014, August 26); *Has the land of the «fair go» now «fair gone»?* («Independent

Australia», 2015, May 15). Це приклади красномовних заголовків статей, у яких ставиться під сумнів подальша життєстійкість згаданого стереотипу.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Етнічні стереотипи як складова національної ідентичності є невід'ємною частиною будь-якої культури. Вони відіграють певну роль у формуванні етнічної свідомості, сприяють власній ідентифікації з певною культурою та етносом, усвідомленню своєї приналежності до «ми-групи», а також акумулюють досвід етнічних взаємовідносин на тому чи іншому історичному етапі. Етнічним стереотипам властиві певні прагматичні функції, що реалізуються як у засобах масової ін-

формації, так і в авторському дискурсі в літературних творах, впливають на суспільну свідомість.

Складність і багатоаспектність такого феномена, як національна ідентичність, потребує ґрунтовного й багатовекторного аналізу. Тому особливо цікавим, перспективним вважаємо дослідження етнічних стереотипів (аналіз їхніх витоків і механізмів формування, розгляд їхньої прагматичної складової) на прикладі постколоніальних країн та колишніх імперій, особливо об'єднаних національно-негомogeneous мовою, а також вивчення структури, змісту й етапів формування їхніх національних міфів, їхнього впливу на становлення національної ідентичності.

Література

1. Ачкасов В.А. «Миф Запада» в российской политической традиции: поиск идентичности / В.А. Ачкасов // Россия и Грузия: диалог и родство культур. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 48–55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://anthropology.ru/ru/text/achkasov-va/mif-zapada-v-rossiyskoy-politicheskoy-tradicii-poisk-identichnosti#ref-1-9-index>.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://evolkov.net/soc.psychol/Berger.P.Luckmann.T/index.html>.
3. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
4. Гаджиев К.С. Национальная идентичность: концептуальный аспект / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task.
5. Гладких С.В. Этнические стереотипы как феномен духовной культуры : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 09.00.13 / С.В. Гладких ; Ставропольский гос. ун-т. – Ставрополь, 2001. – 154 с.
6. Голубовська І.О. Фразеологія мов як індикатор типу культури / І.О. Голубовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pinax.com.ua/statt>.
7. Долід В.В. Теоретичні засади та проблемні питання визначення сутності категорії «постколоніалізм» / В.В. Долід // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Вип. 23. – С. 20–28. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apvtvi_2012_23_4.pdf.
8. Ильюшкин В.В. Ригидность и структурные характеристики национальных стереотипов / В.В. Ильюшкин // European research. – 2015. – № 5(6). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/rigidnost-i-strukturnye-harakteristiki-natsionalnyh-steriotipov>.
9. Косова О.А. Стереотипы речевого поведения как один из факторов категоризации мира (на основе бинарной оппозиции «свой/чужой») / О.А. Косова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2010. – № 4(12). – С. 97–105.
10. Матузкова Е.П. Об английскости / Е.П. Матузкова // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія «Філологія». – 2013. – Т. 18. – Вип. 2(6). – С. 94–101.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: практикум / Т.Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 208 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psyfactor.org/lib/stereotype9.htm>.
13. Хабибуллина Л.Ф. Национальный миф в современной английской литературе : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / Л.Ф. Хабибуллина. – Самара, 2010. – 39 с.
14. Petrova R. Global English: pro et contra / R. Petrova // IACCM 10th Annual Conference and 3rd CEMS CCM / IACCM Doctoral Workshop. – Bulgaria : University of Ruse, 2011. – P. 74–81.
15. Smith A.D. National identity and idea of European unity / A.D. Smith // International Affairs – Blackwell Publishing. – 1992. – Vol. 68. – № 1. – P. 55–76.

Джерела ілюстративного матеріалу

16. Those whingeing poms // The Economist. – 1997. – May 22nd. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economist.com/node/369647>.
17. Winton T. Breath / T. Winton. – London : Picador, 2009. – 256 p.
18. Winton T. The Turning / T. Winton. – London : Picador, 2006. – 336 p.